

MEGÚJULÓ ISMERETTERJESZTÉS

Napjainkban szívesen hivatkozunk történelmi múltunk kiemelkedő szakaszára: a reformkorra; s ugyancsak sűrűn emlegetjük a nagy politikus, Széchenyi István nevét. "Semmi sem áll csendesen a világon, még a nap systemák is mozognak, tehát csak Magyarország álljon, s vesztegellen mozdulatlan?... nehogy hátrafelé nyomattassunk, lépjünk inkább előre!... A Múlt elesett hatalmunkból, a Jövendőnek urai vagyunk." (Hitel, 1830.) A kiművelt emberfők sokaságát vágyta Széchenyi, de a reformkori társak is olyan témák iránt érdeklődtek, mint társadalom és műveltség, anyagi és szellemi művelődés, kultúra és a technika jelenségei, a gyáripar keletkezése, gazdálkodás és műveltség. Most ismét napirenden van a gazdaság és műveltség összefüggése - Berend I. Iván kifejezésével: a műveltség gazdasági meghatározottsága -, a marxi gazdasági-társadalmi formáció elméletének gyakorlati alkalmazása. Az elmúlt másfél évszázad során számottevő volt fejlődésünk, a műveltség és a tudás tartalma változott, de a művelődés igénye állandó maradt. Az 1970-es évtized közepe óta társadalomtudományi viták sorozatában foglalkoztak a korszerű műveltség mai és az ezredfordulóig érvényes tartalmával. Legutóbb - 1986 októberében - a Magyar Tudományos Akadémia tudományos-szellemi hatásának erősítése érdekében központi felolvasó ülés keretében tűzte napirendre Szabolcsi Miklós: "Műveltségünk változó képe" c. előadását, amelyről a helyszínen és a sajtóban izgalmas vita alakult ki.

A szociológiával és a közgazdaságtannal megerősített neveléstudományi kutatásokra nem lehet panaszunk, hiszen az elmúlt évtizedekben a gazdaság és művelődés összefüggéseiről számos értékes felismerést tettek társadalmi közkinccsé. Bebizonyosodott - amit eddig is tudtunk -, hogy az iskolai képzés sohasem teheti teljessé egy társadalom műveltségét. Nélkülözhetetlenül szükséges az iskolán kívüli művelődés rendszerének kialakítása, az öntevékeny művészeti tevékenység, az ismeretterjesztés lehetőségeinek kialakítása.

Művelődés- és művészetelméleti irodalmunkból ismeretesek a két kultúra fogalma és tartalma körüli viták. A középkor alkonyán és a korajútkorban kialakult alsó- és középfokúoktatási rendszerünk mintegy előkészítője volt az egyetemnek, s így tradícióvá vált, hogy az ún. magas-kultúra, a humán műveltség élvezte minden szinten az elsőbbséget. A "felülről-lefelé" épült iskolarendszer helyébe a modern tőkés gazdaság igényelte először az "alulról-felfelé" építkező népiskolai rendszert, valamint az ehhez kapcsolódó szakiskolákat. Ez utóbbiak a mindennapi életben szükséges gyakorlati, ún. "hétköznapi" ismereteket hordozták volna. A két rendszert közelítették, egybeépítették, ennek ellenére különállásuk mai napig megmaradt. Ha valamelyik ágon a képzés akadozott, akkor azt az iskolán kívüli képzéssel, ismeretterjesztéssel pótolták. (Példa: 1918-19-es forradalmak - 50. évforduló.)

Az iskolai képzés eddig is és a jövőben is hagy majd fehér foltokat, és ezt bizonyos fokig a közművelődés, az ismeretterjesztés kísérel meg pótolni. Azt már a társadalmi igények döntik el, hogy a "magas" kultúra vagy a "hétköznapi" ismeretek elemeit kell újabb és újabb korosztályok számára hozzáférhetővé tenni. Tapasztalataink

szerint manapság ez utóbbi iránt van nagyobb érdeklődés. Fejezzük ki pontosabban: fizetőképés kereslet. Ez az utóbbi tényező természetesen jelentősen befolyásolja az ismeretterjesztés fejlődési tendenciáját. (Erre előadásom második felében visszatérek.)

Gazdaság és műveltség kölcsönhatásáról a gazdaság és a kultúra szakemberei sokszor eszmét cseréltek. Érzésem szerint a szóban és írásban deklarált megegyezés - t.i. egyik sincs meg a másik nélkül - mögött mélységes egyetnemértés húzódik meg. A művelődés olyan permanens folyamat, amelyet az életkor elején kell kezdeni és állandóan folytatni kell. Igaza volt Németh Lászlónak, hogy az "ismeretszerzésnek is megvan a maga fiziológiája, s ebből eredő kórtana, s egészségügye..." (Németh László 1961.) Ezer művelt szakmunkás kell, s ezekkel dolgozik száz jó mérnök, s az utóbbiak közül kerülhet ki az a tíz, aki az előbbiekre támaszkodva élére áll az adott üzem műszaki fejlesztésének.

A gazdaság és műveltség kölcsönhatására egyébként az ország jelenlegi munkaerőstruktúrája is rávilágít. Több száz ezres nagyságrendben vannak mérnökeink (ide tartoznak az üzem mérnökök, kiknek jelentékeny része gyenge technikus), ugyanakkor a kreatív műszaki értelmiség számaránya hazánkban igen alacsony.

Szak- és betanított munkásokra és segéd munkásokra sokfelé lenne igény. (A nem műszaki felsőfokú képzés aránytalanságait és a munkaerőstruktúrára gyakorolt hatását - ld. a művészeti főiskolát, illetve bölcsészettudományi kart végzettek számát és elhelyezkedési lehetőségeit - most nem említem.)

Gazdaság-oktatás-közművelődés nemcsak összefüggő fogalmak, de egymás számára nélkülözhetetlen területek, nincsenek meg egymás nélkül. 1984-ben az országos közművelődési tanácskozáson fejtette ki a művelődési miniszter, hogy "a 70-es évek végétől a gazdasági környezet nem kedvezett a művelődésnek a fenntartás és működés feltételeinek szempontjából... a támogatás mértéke nem tartott lépést az áremelkedésekkel..." Azt gondolom, hogy ezen az úton nem érdemes tovább menni. A közművelődésnek, és benne a megújuló ismeretterjesztésnek a társadalmi-gazdasági igények kielégítésére kell törekednie. Nem ajánlkozni kell, hanem vállalkozni, nem feladatokat kérni, hanem tanfolyamokat, át- és továbbképző kurzusokat kell hirdetni és szervezni. Mindezekhez nem költségvetési támogatás kell, hanem versenyképes árakat kell szabni, amit fizethet az állam, a vállalat vagy az egyén. Mindezekhez azonban a közművelődésben rendet kell csinálni, s fel kell adni a humanitárius okokból fenntartott intézményeket.

Tudományos ismeretterjesztés

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat aktivistái szívesen hivatkoznak a 19. századi előzményekre. Gyakran leírtuk és elmondtuk, hogy 1841 tavaszán Bugát Pál és mások kezdeményezésére megalakult Pesten a Magyar Természettudományi Társulat, amely a hazai természettudományos ismeretterjesztés letéteményese lett, és az is maradt napjeinkig. Társulati funkcióim nem mentesíthet az elfogulatlan történeti látásmódtól. Először: a közel 150 év. A reformkor, a magyarországi kapitalizmus hajnala megkésve érkezett. Európa nyugati felén és középső részén már tovább tartottak. A Magyar Tudós Társaság alakításának tervét Bél Mátyás 1735-ben dolgozta ki, s a Magyar Tudo-

mányos Akadémia 1825-ben alakult, de csak 1841-ben vált nemzeti akadémiaivá. De 1841-ben más is történt. Megindul Kossuth Pesti Hírlapja, a Pesti Magyar Színház Nemzeti Színházzá alakul, megjelenik a Kelet Népe, összeül a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egyesületének első közgyűlése, és megalakul a Magyar Iparegyesület, amelynek célja a magyar ipar védelme, és a természettudományos ismeretek terjesztése. Ime egy rövid felsorolás, hogy kik és mik működtek közre az ismeretek terjesztésében.

És lépünk át a mába!

A tudományos ismeretterjesztés területén sok tízezer értelmiségi tevékenykedik. Kutatók, egyetemi és főiskolai oktatók, tanárok, orvosok, gyógyszerészek, agronómusok, mérnökök, írók és más művészek, hivatásos és amatőr népművelők. Kutatói, közművelődési és tömegkommunikációs hálózatok alakultak ki az ismeretterjesztésre. És ekkor még nem említettük az elmúlt években szervezett ismeretterjesztő egyesületeket és társaságokat.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat jelenkori történetéből tudjuk, hogy az 1953. évi újjáalakulást követően társulatunk csak "órákig" érezhette magát monopolhelyzetben, s mindenekelőtt az újjáalakulást segítő Magyar Tudományos Akadémia - akkor szerveződő intézeteivel - vett át tudományos ismeretterjesztő feladatokat. 1955-1962 között - a válság és a megújulás éveiben - nem a tudományos ismeretterjesztés volt a legfőbb téma. Ezt követően az 1960-as években a társulat és általában a tudományos ismeretterjesztés kiemelt párt- és állami támogatásban, valamint közösségi megbecsülésben részesült.

Napjainkban a tudományos ismeretterjesztés helye és szerepe abban rejlik, hogy mennyire tudja összekapcsolni a tudományos aktualitásokat a társadalmi törekvésekkel és a tudományos kutatás átfogó folyamataival. Az ismeretterjesztésnek információkat kell továbbítania, szükségleteket kielégítenie és érdeklődést keltenie. Az emberek ugyanis nincsenek abban a helyzetben, hogy mindennapi életükön túltekintve nyomon kövessék a természet- és a társadalom művelését. Más a helyzet, ha az események, jelenségek behatolnak életükbe és annak lényeges pontjait befolyásolják, akár negatív, akár pozitív értelemben. A természettudományi és műszaki ismeretterjesztésről csak két példát említek. A csernobili katasztrófa előtt az emberek nagy többségét nem érdekelte a sugárszennyezés témája, és az AIDS járványszerű terjedése előtt közömbösek voltak a szervezet immunhiányának orvosi biológiai kérdéseivel szemben. A következőkben inkább a társadalomtudományi kutatások néhány területére - közgazdaságtudomány és gazdaságpolitika, politológia és politikai rendszer, történettudomány és nemzeti tudat bizonyos összefüggéseire térnék ki.

A társadalomtudományok egy csoportja - ide tartozik a közgazdaság-, illetve a politikatudomány - kettős funkciót teljesít. Az egyik funkció a valóságfeltárás és ennek alapján döntések előkészítése, cselekvési alternatívák kidolgozása, a másik az ideológiai funkció, hozzájárulás a társadalmi tudat alakításához. Az utóbbi évtizedben a tudományos ismeretterjesztés - és ezen belül társulatunk is - mindkét funkcióból profitált. A közgazdasági választmány és a szakosztályok jól éltek azzal a lehetőséggel, hogy a társulaton belül találkozhattak neves elméleti közgazdászokkal, kiváló gazdaságpolitikusokkal és ismert gyakorlati szakemberekkel. Előadóink

szakmai felkészülését segítette, hogy a legújabb kutatási eredmények és a cselekvési alternatívák szinte in statu nascendi rendelkezésükre állottak. Ugyanakkor a közgazdaságtudomány kedvezően befolyásolta más szakmai testületek és ezen keresztül a szélesebb értelmiség gazdasági tudatát.

A megújuló ismeretterjesztés egyik eredménye, hogy kezdtek helyreállítódni olyan értékek, mint az újtási készség, a vállalkozó kedv, a piaci alkalmazkodás. Mindezek mellett fennmaradtak olyan fékező tudati elemek, mint a kereseti egyenlődsdi, a vállalati monopolhelyzetek elfogadása, az állami beavatkozás hatásosságában való bizodalom. Nehezítette az ismeretterjesztés hatékonyságát, hogy a legutóbbi időkig a különböző felfogások, nemcsak a kutatószobákban vagy a politikai döntés területén, hanem az ismeretterjesztő előadásokon is összecsaptak, s a véleménykülönbségek csökkenésére nem számíthatunk az ismeretterjesztésen belül sem.

Az ismeretterjesztés új tendenciái közé tartozik az a fokozott érdeklődés - különösen az értelmiség körében -, amely politikai berendezkedésünk problémáit érinti. Az 1956 óta sajátos utat bejáró politikai rendszer nagyszerű fejlődéséből napjainkra belső ellentmondások is keletkeztek. Ezek a feszültségek, amelyek különösen az ifjúság körében tapasztalható értékválságban, új értékek keresésében nyilvánulnak meg. Az MSZMP XIII. kongresszusa (1985) dokumentumaiban világos cselekvési program fogalmazódott meg ezzel kapcsolatban: "Az ifjúság szocialista szellemű nevelése, az önálló életre való felkészítése az egész társadalom ügye... kapjon nagyobb hangsúlyt az alkotó munka, a szocialista értékek megbecsülése..." (Határozat)

A magyar társadalom politikai berendezkedése alkalmas a szocializmus talaján keletkező társadalmi érdek- és véleménykülönbségek megfogalmazására. A magyarországi döntéshozatal általában az jellemzi, hogy a bekövetkezett változások eredményeként ma már képes érdek- és véleménykülönbségek beszámítására, de kevésbé képes még ezek nyilvános megfogalmazására, ütköztetésére és integrálására. Az ismeretterjesztés is hozzájárulhat, hogy a nyilvános szervezetrendszer formalizált cselekvése, gyakori üresjárata helyett valódi problémák, érdemi viták kerüljenek előtérbe.

Itt kell megjegyezni, hogy az utóbbi időben az elsőrendű társadalmi szervezetek (Hazafias Népfront, szak-szervezetek, Kommunista Ifjúsági Szövetség) mellett a kisebb társadalmi szervezetek (TOI, MTESZ, SZÖVOSZ) érdekvédelmi és -egyesítési feladatokat tűznek zászlajukra.

Véleményem szerint a különböző társadalomtudományi társaságok, közművelődési egyesületek - mindezek között a TIT is - jelenlegi cél- és feladatrendszerükkel alkalmatlanok érdekvédelmi és -egyesítési feladatokra. Igaz, ilyen igény sem az értelmiség, sem a politikai vezetés részéről nem merült fel.

A tudományos ismeretterjesztés új feladatai közé tartozik, hogy történelmi és kulturális értékeink olyan részleteit is feltárja és bemutassa, amelyeknek vallási, egyházi kapcsolódása is volt. A Magyar Rádió, a Magyar Televízió és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (sajnos többnyire külön-külön) az utóbbi években több ilyen akciót szervezett.

A tudományos ismeretterjesztésnek a társadalmi tudattal, az ideológiai munkával összefüggő kérdése a történelmi tudat és a közgondolkodás kapcsolata. A nemzeti múlt értékelése a magyar közvélemény számára mindig is megkerülhetetlen volt. Történelmünk ugyan nem nélkülözte a heroikus pillanatokot, de inkább kudarccokkal és ellentmondásokkal volt terhes, amely az itt élők tudatát máig hatóan erősen meghatározta. Az ismeretterjesztés már esztendőkkal ezelőtt jelezte, hogy az érdeklődő közönség érzékenyen reagál a szomszédos országokban élő magyar kisebbség helyzetének minden rosszabbodására. A szomszédos országban túlburjánzó nacionalizmus visszahat a magyar nemzettudat alakulására is.

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében készült Erdély története olyan érdeklődést indított el, amelynek kielégítésére még évekig felkészületlenek leszünk. A történelmi tudatot nagymértékben meghatározza az az átalakulás, amely a magyar társadalom fejlődésében és értéktudatában az elmúlt négy évtizedben végbement. A magyar társadalomban eltűntek a korábbi kasztszerű elkülönülések, de erősen fellazultak a korábbi ún. osztályintegrációk is. Az ismeretterjesztésnek ebben a változó világban átalakuló körülmények és feltételek között kell megújulnia, kialakítani új funkciórendszerét, megtalálni korszerű eszköztárát és módszertanát, meghatározni cselekvési irányát, s újratermelnie társadalmi bázisát.